

A. Zbierskiego o powstaniu najstarszego miasta lokacyjnego w Gdańsku, miasta na prawie lubeckim, na terenie Długiego Targu i w jego sąsiedztwie jest całkowicie bezzasadna. Okazuje się, że najstarsze osadnictwo w tym rejonie sięga lat trzydziestych XIV w. Na marginesie można zauważyć, iż jest to zbieżne z danymi, które znamy z najstarszej księgi gruntowej Prawego Miasta Gdańska. Najstarszą osadę miejską w Gdańsku, miasto lubeckie, należy zatem zdaniem Autora lokalizować – tak, jak już wcześniej przypuszczali nieliczni badacze – w rejonie Starego Miasta Gdańska. Niezwykle wymowna jest przytoczona przez B. Śliwińskiego informacja o odkryciu przy skrzyżowaniu ulic Rajskiej i Heweliusza ołowianej pieczęci papieża Grzegorza IX (1227-1241), w pobliżu większego budynku, najpewniej – jak pisze Autor – „ratusza miasta na prawie lubeckim, w którym przechowywano istotne dla miasta dokumenty” (s. 158).

Jednak nie rozważania o początkach miasta lokacyjnego w Gdańsku są głównym przedmiotem dociekań B. Śliwińskiego. Stara się on przede wszystkim ustalić miejsce najstarszego osadnictwa, a zwłaszcza najstarszego grodu, skoro okazało się, że nie mógł nim być gród położony w widłach Wisły i Motławy. Stąd dwukrotnie w omawianym rozdziale analizuje możliwość wzniesienia tego grodu na terenie Góry Gradowej (Hagelsberg), która po II wojnie światowej została nazwana Grodziskiem. Autor zauważa, że już w latach trzydziestych XVI w. panowało wśród ówczesnych uczonych (Tomasz Kantzow i Bartłomiej Wartzmann) przekonanie, że w tym miejscu wzniesiono najstarszy gród gdański. Niestety liczne prace fortyfikacyjne i późniejsze prace budowlane całkowicie zniszczyły najstarsze warstwy kulturowe. W trakcie nowszych badań archeologicznych odkryto tam jednak m. in. ceramikę z X w., nie natrafiono jednak na jakiegokolwiek ślady wału grodu. Bardzo wymowne są natomiast informacje o kilkakrotnym znajdowaniu w czasach nowożytnych na tym terenie i w najbliższym sąsiedztwie skarbów monet arabskich, angielskich i niemieckich z lat: 936-1002 (odkrycie sprzed 1591 r.), 978-1016 (sprzed 1672 r.) oraz 978-1040 (1711 r.).

W ostatniej części tego rozdziału Autor stara się dowieść, iż Gdańsk w okresie X-XI w. nie pełnił tak ważnej pod względem gospodarczym i społecznym roli, jak powszechnie przyjmuje się to w literaturze. Ten zaskakujący fakt stara się B. Śliwiński wyjaśnić w ostatnim rozdziale recenzowanej monografii: Rola Gdańska w okresie przedpolańskim. Autor zwraca uwagę, że we wcześniejszym okresie, w pierwszej połowie X w., to nie Gdańsk, a Puck, a właściwie jego port, odgrywał główną rolę w gospodarce terenów położonych nad Zatoką Gdańską. W 1977 r. w Zatoce Puckiej, w odległości kilkuset metrów od obecnej linii brzegowej, odkryto pozostałości po gigantycznym porcie, zajmującym powierzchnię około 16 hektarów. W świetle badań dendrochronologicznych ten wielki port został wzniesiony ok. 930 r. Zdaniem Błażeja Śliwińskiego port ten mógł mieć poprzez Czarną Wodę i Płutnicę połączenie z pełnym morzem, bez konieczności opływania Półwyspu Helskiego. Autor przypuszcza, że budowniczości portu w Pucku liczyli na przejęcie handlu portu w Truso, który na początku X w. został zniszczony na skutek działań wojennych. Zabezpieczeniem militarnym portu puckiego miały być grody na Kępie Oksywskiej. Podbój Polan położył kres temu portowi i przyczynił się z czasem do rozwoju Gdańska.

Pracę Błażeja Śliwińskiego oceniam jako znakomitą. Napisana została z największym znanstwem, zarówno problematyki historycznej, jak i archeologicznej. Ustalenia Autora są doskonale uzasadnione, a analizy źródeł historiograficznych i archeologicznych budzą najwyższy podziw. Rozprawa ta jest nie tylko nową syntezą najstarszego osadnictwa w rejonie Gdańska, ale także przynosi nowe, ważne ustalenia dla poznania najstarszych dziejów państwa polskiego, zwłaszcza w aspekcie jego północnej ekspansji.

Tomasz Jasiński (Poznań)

ANNA-DOROTHEE VON DEN BRINCKEN, Studien zur Universalkartographie des Mittelalters, hrsg. von Thomas Szabó (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, Bd. 229), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2008, ss. 782 + 78 tabl.

Nie często się zdarza mediewistom, by poprzez pierwszą publikację zyskać sobie uznanie, stać się postacią rozpoznawalną w nauce historycznej i by w dodatku praca ta po upływie

przeszło półwiecza zachowała w zasadzie pełną wartość naukową. Gdy w 1957 r. młoda wówczas (po studium teologii) Anna-Dorothee von den Brincken w mało znanym wydawnictwie (Michael Triltsch w Düsseldorfie) opublikowała (w bardzo skromnej, nawet jak na owe czasy, formie edytorskiej) swoją rozprawę doktorską (przygotowaną pod kierunkiem Herberta Grundmanna) pt. *Studien zur lateinischen Weltchronistik bis in das Zeitalter Ottos von Freising* (około 250 stron)¹, oznaczało to przełom w badaniach nad średniowieczną historiografią uniwersalną. W następnych latach autorka, długo nie mogąc uzyskać stanowiska akademickiego, podjęła pracę w Historycznym Archiwum Miejskim w Kolonii, której rezultatem były inwentarze zasobów tegoż archiwum oraz dwóch starodawnych kolońskich instytucji kościelnych – St. Georg i St. Mariengraden. Dopiero w drugiej połowie lat sześćdziesiątych zaczął się kształtować drugi (choć z pierwszym ściśle związany) nurt zainteresowań badawczych kolońskiej mediewistki, czyli dzieje średniowiecznej kartografii uniwersalnej. Podobnie, jak to było w przypadku historiografii dziesięć lat wcześniej, także nowoczesne badania średniowiecznej kartografii w latach sześćdziesiątych XX w. dopiero się zaczęły na dobrą sprawę rozwijać, do czego w poważnej mierze przyczyniło się opublikowanie w 1964 r. katalogu Marcela Destombesa². W 1968 r. ukazała się ważna rozprawa von den Brincken, *Mappa mundi* und *Chronographia. Studien zur imago mundi des abendländischen Mittelalters*³, która zainaugurowała świetną serię większych lub mniejszych rozpraw i artykułów dotyczących najróżniejszych aspektów średniowiecznych *mappae mundi*, w zasadniczej części (z wyłączeniem publikacji okazyjnych w rodzaju tekstów katalogowych oraz o charakterze encyklopedycznym) przedrukowanych w publikacji wymienionej w nagłówku niniejszej recenzji. Poza zbiorem znalazły się, co oczywiste, dwie monografie: *Kartographische Quellen. Welt-, See- und Regionalkarten* (w serii: *Typologie des sources du moyen âge occidental*, z. 51, Turnhout 1988) i przygotowana w związku z rocznicą kolumbowską: *Fines Terrae. Die Enden der Erde und der vierte Kontinent auf mittelalterlichen Weltkarten* (*Monumenta Germaniae Historica, Schriften* 36, Hannover 1992). W celu w miarę pełnego przedstawienia różnorodności (i zarazem pionierskiego charakteru) dokonań von den Brincken, należy jeszcze wspomnieć o jej pracy habilitacyjnej: *Die „nationes Christianorum orientium” im Verständnis der lateinischen Historiographie von der Mitte des 12. bis in die zweite Hälfte des 14. Jahrhundert* (*Kölner Historische Abhandlungen* 22, Köln-Wien 1973)⁴, tym bardziej, że właśnie z kulturą i dziejami wcześnie od Zachodu oderwanych grup i wspólnot chrześcijańskiego Wschodu wiąże się kilka mniejszych rozpraw autorki dotyczących poglądów geograficznych i wyobrażeń kartograficznych średniowiecza. Imponujący jest też zakres badań autorki w zakresie kontynuujących dysertację z 1957 r. zagadnień historiografii uniwersalnej. Jest ona bezsprzecznie jednym z najlepszych znawców postaci i twórczości Marcina Polaka i Wincentego z Beauvais⁵.

¹ Zob. rec. B. Kürbis ó wny, *Studia Źródłoznawcze* 7, 1962, s. 167-168.

² *Mappemondes A.D. 1200-1500. Catalogue préparé par la Commission des Cartes Anciennes de l'Union Géographique Internationale* (*Monumenta Cartographica Vetustioris Aevi A.D. 1200-1500*, vol. I), Amsterdam 1964. Dzieło, zaplanowane na kilka tomów (dalsze miały objąć inne kategorie map średniowiecznych), nie było niestety kontynuowane.

³ *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* (dalej cyt.: DA) 24, 1968, s. 118-186. O tej pracy oraz o katalogu Destombesa zob. J. Strzelczyk, *Nowy katalog i nowa synteza średniowiecznych map świata na tle dotychczasowych badań*, *Polski Przegląd Kartograficzny* 2, 1970, nr 4, s. 145-159.

⁴ Zob. rec.: J. Strzelczyk, *Kwartalnik Historyczny* 82, 1975, nr 1, s. 162-166. *Problematykę tę kontynuowała von den Brincken w pracach: Eine christliche Weltchronik von Qara Qorum. Wilhelm von Rubruck OFM und der Nestorianismus*, *Archiv für Kulturgeschichte* 53, 1971, z. 1, s. 1-19; *Der „Oriens Christianus” in der Chronik des Johannes Elemosyna OFM (1335-1336)*, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Supplement II: XVIII. Deutscher Orientalistentag (1972). *Vorträge*, Wiesbaden 1974, s. 63-75; *Le nestorianisme vu par l'Occident*, w: 1274 Année charnière. *Mutations et continuités*, Paris 1977, s. 73-84; *Islam und Oriens Christianus in den Schriften des Kölner Domscholastikers Oliver († 1227)*, w: *Orientalische Kultur und europäisches Mittelalter* (*Miscellanea Mediaevalia* 17), Berlin – New York 1985, s. 86-102.

⁵ O Marcinie: *Zu Herkunft und Gestalt der Martins-Chroniken*, DA 37, 1981, s. 694-735; *Studien zur Überlieferung der Chronik des Martin von Troppau* (*Erfahrungen mit einem massenhaft überlieferten historischen Text*), DA 41, 1985, s. 460-531; *Martin von Troppau* (*Martinus Polonus*), w: *Die deutsche*

Na okazały tom, na który pragnę zwrócić uwagę polskiego czytelnika, składa się, nie licząc zwięzłej przedmowy redaktora i nieco obszerniejszego (s. 11-15) wstępu pióra autorki, 38 rozpraw ukazujących się na przestrzeni lat 1968-2006 i przedrukowanych w chronologicznym porządku ukazywania się. Prace te były publikowane w różnych miejscach, po części trudno w Polsce dostępnych, takich jak periodyki fachowe (zwłaszcza *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* i *Archiv für Kulturgeschichte*), księgi pamiątkowe, materiały kongresowe (zwłaszcza w serii *Miscellanea Mediaevalia*) i inne, także wydawane poza granicami Niemiec. Teksty zostały przedrukowane bez zmian, z zaznaczeniem pierwotnej paginacji, i choć z natury rzeczy muszą w tej sytuacji występować pewne powtórzenia, nie unikano ich celowo, by umożliwić śledzenie procesu twórczego, doprecyzowywania czy modyfikacji wcześniejszych ustaleń i też w pracach późniejszych. Inna rzecz, że choćby zwięzły komentarz autorski, bądź przynajmniej system odpowiednich odsyłaczy, ułatwiłyby czytelnikowi zadanie; w ograniczonym jedynie zakresie może mu w tym pomóc starannie przez samą autorkę opracowany łączny indeks (s. 741-781). Ważnym uzupełnieniem wywodów jest 78 barwnych lub czarno-białych, znakomych pod względem technicznym, ilustracji dołączonych do pracy (zob. ich wykaz na s. 737-740), przedstawiających omawiane przykłady co celniejszych map średniowiecznych, w miarę możliwości i grupę na podstawie oryginałów.

Możemy się jedynie pokusić o pogrupowanie niemal czterdziestu uwzględnionych artykułów w pewne, przynajmniej przybliżone, grupy tematyczne. Część z nich dotyczy określonych aspektów samych *mappae mundi*: wykształcania się konwencjonalnych symboli i barw (III – 1970), sposobów wyrażania idei kulistości Ziemi (VIII – 1976), zapobiegania fałszerstwom (XIV – 1988), przekazaniu relikwii antycznej (także greckiej) nauki na mapach średniowiecznych (XVI – 1989), inskrypcji na mapach (XVIII – 1990), czwartego kontynentu (XXI – 1993), sposobu przedstawiania nieznanych części ekumeny (XXVI – 1988), monstrom na mapach (XXXII – 2002). Inna grupa kontynuuje problematykę zainaugurowaną w 1968 r., to znaczy związków historiografii i kartografii uniwersalnej (II – 1970, X – 1981, XI – 1983, XV – 1989, XIX – 1991⁶). Dużą grupę stanowią prace dotyczące poszczególnych map względnie autorów: mapy klimatów Jana z Wallingford (IV – 1973), mapy z Ebstorfu (XX – 1991), Piotra d' Ailly (XXIII – 1994), Gerwazego z Tilbury i Jakuba z Vitry (XXIX – 2000), tajemniczej anonimowej

Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon, wyd. 2, t. VI, z. 1, Berlin – New York 1985, kol. 158-166; Martin von Troppau, w: *Geschichtsschreibung und Geschichtsbewusstsein im späten Mittelalter*, Sigmaringen 1987 (Vorträge und Forschungen 31), s. 155-193; In una pagina ponendo pontifices, in alia pagina imperatores. Das Kopieren der tabellarischen Papst-Kaiser-Chronik des Martin von Troppau OP († 1278), *Revue d'Histoire des Textes* 18, 1988, s. 109-136; Studien zur Überlieferung der Chronik Martins von Troppau, *DA* 54, 1989, s. 551-591; Studien zur Überlieferung der Chronik des Martin von Troppau. Erste Nachträge, *DA* 50, 1994, s. 611-613. Na temat Wincentego: Die Mongolen im Weltbild der Lateiner um die Mitte des 13. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung des „Speculum Historiale“ des Vincenz von Beauvais OP, *Archiv für Kulturgeschichte* 57, 1975, s. 117-140; Geschichtsbetrachtung bei Vincenz von Beauvais. Die Apologia Actoris zum Speculum Maius, *DA* 34, 1978, s. 410-499 (z publikacją tekstu); Tabula alphabetica von den Anfängen alphabetischer Registerarbeiten zu Geschichtswerken (Vincenz von Beauvais OP, Johannes von Hautfuney, Paulinus Minorita OFM), w: *Festschrift für Hermann Heimpel zum 70. Geburtstag*, Göttingen 1972, s. 900-923; Beobachtungen zum Aufkommen der retrospektiven Inkarnationsära, *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 25, 1979, s. 1-20; Inter spinas principum terrenorum. Annotazioni sulle somme e sui compendi storici dei Mendicanti, w: *Aspetti della letteratura latina nel secolo XIII*, Perugia-Firenze 1986, s. 77-103; Anniversaristiche und chronologische Geschichtsschreibung in den „Flores Temporum“ (um 1292), w: *Geschichtsschreibung und Geschichtsbewusstsein im späten Mittelalter*, Sigmaringen 1987 (Vorträge und Forschungen 31), s. 195-214; Die Rezeption mittelalterlicher Historiographie durch den Inkunabeldruck, tamże, s. 215-236; Hieronymus als Exeget „secundum historiam“. Von der Chronik zu Ezechiel-Kommentar, *DA* 49, 1993, s. 453-477. **Miejsce nieco odosobnione w twórczości autorki zajmuje rozprawa: Privilegium falsitatis vitio deprivatum. Diplomatik im Dienste der Diplomatie Karls IV. (1375)**, *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 23, 1977, s. 405-424.

⁶ Geographisches Weltbild und Berichtshorizont in der Papst-Kaiser-Chronik des Martin von Troppau OP, w: *Ex ipsis rerum documentis. Beiträge zur Mediävistik. Festschrift für Harald Zimmermann zum 65. Geburtstag*, Sigmaringen 1991, s. 91-101. **Do dalszych prac autorki dotyczących Marcina Polaka i innych zagadnień średniowiecznej historiografii uniwersalnej zob. przyp. 5.**

i pozbawionej inskrypcji mapy świata w jednym z rękopisów oksfordzkich (XXXVIII – 2006). Do kolejnej grupy zaliczyłbym rozprawy dotyczące wyobrażeń określonych terytoriów i miejsc na średniowiecznych mapach: Europy (V – 1973), Europy Północnej (VI – 1974), Europy Wschodniej i Południowo-Wschodniej (VII – 1975), Bułgarii (XIII – 1987), Rzymu (XXXI – 2001), Jerozolimy (XXXVI – 2006), ważnych miejsc historii antycznej (XXXIV – 2003). Kilka prac nawiązuje do problematyki podjętej we wspomnianej monografii z 1973 r. (XVII – 1990, XXXV – 2006)⁷. Wyobrażeń przestrzennych zawartych w utworach dotyczących legendarnej podróży morskiej św. Brendana dotyczy artykuł XXX – 2000, portulanów i kartografii schyłku średniowiecza numery IX – 1978, XII – 1983, XXXIII – 2002.

Nawet takie niepełne wyliczenie daje, jak sądzę, wystarczające wyobrażenie o bogactwie treści omawianego tomu, a także, wraz z przytoczonymi powyżej danymi bibliograficznymi, o pozostałych kierunkach badań A.-D. von den Brincken nad problematyką średniowiecznej geo- i kartografii. Niewątpliwie uczona ta należy, obok Patricka Gautiera Dalché'go, Scotta D. Westrema, Leonida S. Czeka i Aleksandra W. Podosinowa, do najściślejszej czołówki tego nurtu światowej nauki, jak również badań nad średniowieczną historiografią uniwersalną⁸. W niemałym stopniu przyczyniła się do intensyfikacji i unowocześnienia tych badań. Podkreśliśmy, że wszystko to dokonało się w nienajkorzystniejszych okolicznościach zawodowych.

Jerzy Strzelczyk (Poznań)

THOMAS FRENZ, *Abkürzungen. Die Abbreuiaturen der Lateinischen Schrift von der Antike bis zur Gegenwart* (Bibliothek des Buchwesens, Bd. 21), Anton Hiersemann Verlag, Stuttgart 2010, ss. X + 218.

Skróty wydają się prawdziwym przekleństwem wszystkich uczących się paleografii. Kojarzą się przede wszystkim z pismem średniowiecznym. Występują jednak we wszystkich pismach wszystkich czasów – a obecnie odkrywa się nawet często, że to czasy współczesne, pełne pośpiechu, są epoką dominowania skrótów. Skróty to rzeczywiście wielki i odrębny problem w ramach historii pisma. Podręczniki paleografii zawierają przeważnie mniej lub bardziej obszerne rozdziały na temat brachygrafii (skupiając się zresztą głównie na tej średniowiecznej). Stosunkowo rzadkie są natomiast próby opisanie dziejów skrótów w ramach zupełnie odrębnej syntezy.

Thomas Frenz, profesor nauk pomocniczych historii w Pasawie, był znakomicie przygotowany, by podjąć się takiego zadania. To doświadczony dyplomatyk i paleograf. Znany jest z podstawowego zarysu dyplomatyki papieskiej (*Papsturkunden des Mittelalters und der Neuzeit*, wyd. 2, 2000), a niedawno przygotowywał do druku kolejne wydanie klasycznej syntezy dziejów pisma Hansa Foerster z 1949 r. (podpisanej teraz obu ich nazwiskami: *Abriß der lateinischen Paläographie*, w tej samej, co recenzowana praca, serii *Bibliothek des Buchwesens*, Bd. 15, 2004). Za prezentowaną pracą o brachygrafii stoi, jak wylicza Autor (s. IX), lektura ok. 550 pozycji bibliograficznych, a przede wszystkim nader rozległa praktyka badawcza i znajomość źródeł (ok. 5300 dokumentów i kodeksów).

Książka zaczyna się od krótkiej przedmowy (s. IX), nieco szerszego wstępu (s. 1-9) i charakterystyki literatury (s. 10-14), z podziałem na prace poświęcone wyłącznie skrótom, zawierające rozdziały o skrótach i (co brzmi nieco dziwne) te, które „skrótów wcale nie dotyczą lub tylko o nich wspominają”. Całe to zestawienie dubluje w pewnym sensie późniejszą bibliografię. Charakter wstępny ma też krótkie omówienie podstawowych typów skrótów (s. 15-16). W literaturze wydziela się ich od trzech do pięciu, Autor podaje cztery: suspensja, kontrakcja, litera nadpisana, znak specjalny. We wstępie (s. 4-6) Th. Frenz wyliczył pięć „obszarów”, w których

⁷ Zob. także prace wymienione w przyp. 4.

⁸ Świadczyć o tym może m. in. zawartość poświęconej von den Brincken księgi pamiątkowej: *Aus Überrest und Tradition. Festschrift für Anna-Dorothee von den Brincken*, red. P. Engels, Lauf an der Pegnitz 1999.